

Трансформация на традицията за трудова взаимопомощ в България през социализма

(анализ на теренни материали)

Кристина Бобева

Докторант в катедра Етнология, ИФ, Софийски университет „Св. Климент Охридски”

Transformation of the tradition of mutual aid in Bulgaria through Socialism
(analysis of field materials)

Kristina Bobeva

Summary

Keyword: socialism, tradition, mutual aid, transformation, everyday life

The aim of this article is to show how and why the traditional forms for mutual aid changed during the socialist period in Bulgaria. The main reason for the transformation of the various practices for mutual aid are the massive reconstructions of both social and economic life in Bulgaria after under the government of Communist party. After the collectivization of the agricultural land, livestock and inventory the traditional type of life in Bulgarian village is destroyed. Traditional practices for mutual aid, however, remain part of the everyday life of the rural population, only in the private sector. This article focuses on two examples – the maintaining of a small family agriculture farm and the building of a house. Both examples show how the tradition for mutual aid in Bulgarian village transformed during the socialist period.

Всекидневният живот в българското село е сложен комплекс от традиционни практики, обичаи, обреди, които обединяват духовния и материалния бит в общо, взаимосвързано цяло. Практиките за трудова взаимопомощ са част от тази единна система, в която функционира всекидневния живот. Те включват в себе си елементи както от материалната, така и с духовната култура на българския народ. Основна цел на този тип дейност е помощта за извършване на трудоемка или непосилна за едно домакинство работа. В традиционния колектив системата за взаимопомощ обхваща основно близки роднини и съседи като търсеният брой хора се определя според вида дейност, който трябва да се извърши.

Настоящата статия анализира проблема за трансформацията на традицията за трудова взаимопомощ в България в годините на управление на комунистическата партия. През този исторически период българското общество преживява трайна и цялостна промяна, която има своите отражения във всички сфери на ежедневието. Изменението на формата на собственост повлиява върху установения вековен ритъм на извършване на трудовите дейности и разрушава системата на традиционната култура, която към средата на XX век е до голяма степен запазена в българското село. Въпреки това отделни елементи от нея успешно се адаптират към новите условия, като запазват почти изцяло характерните си черти от предходния период. Такъв е примерът с трудовата взаимопомощ. Поводите за търсене на помощ и хората, сред които тя се търси, се нагаждат спрямо промените в обществената ситуация, но тези практики остават неделима част от ежедневието в българското село.

Този текст анализира данните от теренна етнографска експедиция направена през месеците март и април 2016 г. в гр. Съединение (преди това с. Голямо Конаре). Макар селището да е обявено за град през 1969 г. (Дочев, Илиев : 1985, с. 247), в текста събрания по темата емпиричен материал се разглежда като част от наратива по проблема за формите на трудова взаимопомощ в българското село. Причина за това е типът поминък в селището, който остава свързан основно със селското стопанство. Индустрията, доколкото изобщо се развива такава в близост до големия областен град Пловдив, е предимно лека, свързана с преработка на продукцията от земеделието и животновъдството. Затова всекидневният живот, респективно отделните дейности от ежедневието, продължават да бъдат свързани с традиционните стопански ритми в българското село.

Общата рамка на изследването, част от чийто резултати представя настоящият текст, е проблемът за социалните мрежи за взаимопомощ, които съществуват в българското село през социалистическия период. В този контекст споменаването на различни форми за трудова взаимопомощ и тяхната адаптация към променящите се условия, е важен елемент при установяване на видовете социално общуване в колектива, които се включват при формирането на различни по обхват мрежи. Въпросът за формите на трудова взаимопомощ и тяхното изменение през социалистическия период се открие като един от ключовите при провеждането на интервютата. Този текст ще акцентира върху формите на трудова взаимопомощ, които запазват изцяло значението си и почти не променят вида си в годините на управление на комунистическата партия в България.

За да се разбере изменението, което претърпяват практиките за взаимопомощ в периода на социализма, е необходимо да се направи кратко тяхно описание от годините преди 1944-та. Българската етнографска наука разглежда проблема като част от обширните теми за материалната култура и семейно-родствените взаимоотношения. Малко са изследванията, в които практиките за трудова взаимопомощ са основна тема. Изрично насочен конкретно към този въпрос е трудът на Киприяна Кръстанова „Традиции на трудова взаимопомощ в българското село“ от 1986 г. В своето изследване авторката описва явлението като едно от средствата за социално организиране в българското общество, което може да се основава както на кръвно-родствени, така и на социални връзки. (Кръстанова : 1986, с. 7)

Проблемът за вида и формите на трудова взаимопомощ е част от редица статии в списание „Българска етнография/етнология“ както в годините преди 1989 г., така и след това. Макар да няма нарочна статия върху тези практики, те се споменават като част от общия комплекс на селския начин на живот – в годините преди 1944, в 45-годишния социалистически период и в започналия след 1989 г. нов етап на политическо и икономическо развитие на България. Поради хронологичната ограниченост на тази статия, ще се приведат само примери, които засягат тези практики в годините от началото на управлението на комунистическата партия през 1944 г. до 1989 г. Всъщност тъй като в самото начало след установяването на новата политическата система в страната няма голямо отражение върху стопанството в българското село, първите изменения се

регистрират с началото на колективизацията на земята и цялостната промяна на всекидневния живот, която започва с нея.

Анализ на някои от аспектите на традиционните форми на трудова взаимопомощ в годините на управление на комунистическата партия в България се открива в редица публикации, които са посветени на този период като цяло или на отделни негови съставни части. В своята монография „Българският комунизъм“ социологът Ивайло Знеполски засяга проблема в историческа перспектива, анализирайки възможните решения на аграрния проблем в България. Изследването на историка Михаил Груев „Преорани слогове“ интерпретира тематика във връзка със значимите социални промени, до които води колективизацията на земята. Американският антрополог Джералд Крийд също регистрира явлението практики за трудова взаимопомощ, но вече в трансформирания им през социализма вид.

Проблемът за практиките за трудова взаимопомощ е свързан основно с въпроса за формите на собственост и вида стопанства в българското село. Темата е твърде обширна и е част от общия проблем за развитието на българското общество след Освобождението. Сравнително кратко и изчерпателно обобщение на възможните пътища за икономическо и социално развитие на българското село представя Михаил Груев в спомената монография. Първият вариант – наречен „буржоазен“ или „неколективистичен“, където се предвижда в българското село да се установят самостоятелни трудови земеделски стопанства и комасация като форма на уедряване на земята за по-продуктивна машинна обработка. Втората възможност – наречена „полуколективистки проект“ обединява идейните течения на аграризма и кооперативизма. В него кооперирането се разглежда като необходима икономическа стъпка заради стопанската слабост на отделните собственици на земя, при която обаче правото на частна собственост се запазва. Третият „колективистки проект“ се пропагандира от комунистическите дейци в България и в него еталон е съветската колхозна система. (Груев : 2009, с. 34 – 57) Анализ на този проблем от обществения и стопански живот на България до 1944 г. предлага и Ивайло Знеполски. В своя труд той обръща специално внимание на прокламираната от БЗНС идеология на аграризма. Тази именно реалност в българското село би довела до най-широко разпространяване на формите на трудова взаимопомощ. Оземляването на малоимотните и определяне на максимално количество земя, която един собственик може да притежава, означава раздробяване на

отделните стопанства и почти пълна уравниловка сред отделните стопани. Предлаганото от Стамболийски аграрно движение, определяно като „трети път“ – нито капитализъм, нито комунизъм, вижда своята база в „трудовата собственост“. Това е собствеността, която се използва непосредствено от самия собственик, за да издържа себе си и семейството си. (Знеполски : 2008, с. 153-154)

Установяването на управление на комунистическата партия и налагането на съветския модел в селското стопанство, след Втората световна война предопределят политическите и икономически условия, при които се развива аграрният въпрос в България. Промените във всички сфери на икономическия, политическия и социален живот дават своето отражение върху ежедневието в българското село. Изследваните в този текст форми на трудова взаимопомощ, като интегрална част от традиционната култура (Кръстанова 1986: 122), също се повлияват от цялостната трансформация на обществения живот. Върху тяхното изменение най-голямо влияние оказва процесът на колективизация на земята. Обединяването на селскостопанските ресурси в общи кооперативи лишава от смисъл оказването и изискването на помощ от близки и приятели за дейности, свързани с отглеждането на животни или полската работа.

Значимата промяна в обществения живот, която е предизвикана от процеса на колективизация, особено след масовизацията от 1950 г., разрушава традиционния начин на живот в българското село, променяйки основата на неговото съществуване. Както посочва Киприяна Кръстанова в края на XIX и през първата половина на XX век голяма част от земята е притежание на дребните и средни селяни. Това фактическо положение обяснява голямата роля и същественото обществено значение на традиционните форми за организиране на селската трудова помощ. (Кръстанова : 1986, с. 33)

Тази особеност затвърждава задължителния характер на трудовата взаимопомощ – тя е икономическа необходимост. Както посочва Люба Макавеева: „Особено силно, главно в сферата на земеделието и животновъдството, са съхранени икономическите, морало-етичните и обичайно-правните представи и разбирания, свързани с трудовата взаимопомощ. Въпреки формираните тук социални правила, отразяващи дребнособственическия манталитет, в социалната действителност на къснокапиталистическото българско село продължават активно да битуват народните инициативи за трудово сдружаване.“ (Макавеева: 1990, с. 27) Същевременно включването

на почти цялата селска общност в този тип дейности усилва общоселското единство. Формите на свързаност, породени от необходимостта „да се помогне“, променят обхвата си и се трансформират спрямо конкретните обществени и икономически реалности. Техният произход обаче следва да се обвърже с традиционните форми на трудова взаимопомощ в българското село.

Настоящата статия показва как се променят практиките за трудова взаимопомощ в едно конкретно българско селище. Поминъкът на град Съединение (до 1969 г. с. Голямо Конаре) е изцяло свързан със селското стопанство. Важно е да бъде изяснено също така, че социалната стратификация е слаба т.е. към категорията „среден селянин“¹ попадат почти всички жители. В с. Голямо Конаре към 1945 г. от общо 1632-ма стопани 733 притежават до 30 дка земя, 753 от 30 до 70 дка, 136 от 70 до 100 дка и 10 до 200 дка. (Дочев, Илиев : 1985, с. 226) Т.е. общият брой на селяните, които имат до 70 дка земя е 1486 или около 90% от собствениците. Тези данни говорят за слабо финансово разделение сред жителите на селото.

Проведените по време на теренната етнографска експедиция интервюта доказват значението на трудовата взаимопомощ в социалното общуване като явление, което не загубва своята значимост през социалистическия период. Тук е необходимо да се направи уточнение, свързано с интерпретирането на материали от гр. Съединение като пример за традиционни елементи на ежедневиия живот в българското село. От една страна хронологично данните свързани с темата са предимно до началото на 70-те години т.е. преди с. Голямо Конаре да бъде обявено за гр. Съединение, от друга страна поминъкът и типът стопанство остават характерните за селото – ТКЗС и ТПК, без развита тежка промишленост. Най-голяма част от работещите са ангажирани в ТКЗС. (Дочев, Илиев : 1985, с. 258) Жителите на гр. Съединение продължават да отглеждат градина за задоволяване на нуждите от плодове и зеленчуци, гледат домашен добитък, обработват земя за лично ползване и работят продукция за ТКЗС на акорд. Градският облик на Съединение всъщност не се свързва толкова с годината на промяна на статута на селището, колкото с отпускането на средства от държавата по случай отбелязване на 100 години от Съединението на Княжество България и Източна Румелия през 1985 г. Тогава централната

¹ Бедни селяни – с до 20-30 дка, средни – до 80 дка, едри – над 80 дка по Васил Иванов *Класовите изменения в българското село* В: Ново време, 1958 г., кн. 5 с. 28-41, с. 29-30.

част придобива „градски“ облик – изгражда се централен площад, около него са реновирани и/или построени важни обществени сгради – читалище, общински народен съвет, смесен магазин, ресторант. Както ще се види в хода на текста по-долу, голямата промяна в стопанския живот за жителите на гр. Съединение идва след колективизацията на земята, инвентара и животните на стопаните, а не сред промяната на статута на селището.

Както вече беше посочено тази статия коментира проблема за формите на трудова взаимопомощ през социалистическия период. Анализът на материалите от проведената теренна етнографска експедиция посочва запазването два такива примера – помощ между различните поколения в едно семейство, в случаите когато има неолокалност на младото поколение, и строеж на къща.

Преди да се анализира първият пример – този за оказване на трудова помощ в рамките на самото семейство, е необходимо да се изяснят някои специфични критерии, които се използват в статията. Като случаи на трудова помощ се приемат само случаите, в които младото поколение се е отделило да живее на ново място (в посочените примери в ново селище), за да се открие фактът, че отделните поколения на едно семейство формират няколко прости домакинства.² Въпреки различните местожителства на членовете на отделните поколения на едно семейство, икономическата им свързаност остава силна. Останалото на село възрастно поколение едновременно помага на младите, давайки им ресурс, чрез който да облекчат домашните си разходи за хранителна продукция и евентуално възможността да изкарат финансови средства извън работните си заплати, и разчита на тяхната трудова сила, за да се осъществи необходимият обем работа. Важно допълнение е и фактът, че внуците твърде често прекарват голяма част от предучилищната си възраст „на село“, „при баба и дядо“. Както посочва В. К.: *„Значи те ако отидат само двамата и работят трудно ще си гледат децата, а ако не работят и двамата трудно ще се издържа семейството. Бабите тука на село ги гледаха до 6, до 7-годишна възраст докато не тръгнат на училище. ... И от Пловдив почти се гледаха до 7-годишна, основно тука се гледаха. Само който не е имал възможност, само той не си е оставял децата на село.“*³ Разказаното от информатора показва как семейните отношения се адаптират към

²Критерии за категоризация на домакинствата виж по-подробно Джон Хайнал - <https://www.ssc.wisc.edu/~walker/wp/wp-content/uploads/2012/09/Hajnal1982.pdf> - посетен на 22.11.2018 г.

³ В. К. – мъж, р. 1939 г., висше образование, семеен, пенсионер, интервюиран на 31. 3. 2016 г.

новите реалности при протичащия процес на урбанизация в България през годините на управление на комунистическата партия. Икономическата невъзможност на поколението във фертилна възраст да се справи без помощта на родителите, допълнително подчертава значимостта, която семейно-родовите отношения продължават да имат през социалистическия период.

От друга страна помощта, която младото поколение, което работи и живее в града, оказва в стопанската дейност на останалите на село родители е прието като норма. Младото поколение се включва в почти всички дейности извършвани извън работата за ТКЗС. Това са разнообразни стопански дейности приемани като частни, каквито са обработването на земя за лично ползване, гледането на селскостопански продукция на акорд и отглеждането на животни за предаване на месокомбинат „Родопа“. Те се извършват изцяло в семеен кръг включващ три поколения на семейството – възрастните родители, техните семейни деца (съответно със снахите и зетьовете) и внуците, когато пораснат достатъчно, за да се включат към стопанските дейности.

Новопреселилите в града използват всеки почивен от работа ден, за да се включат към стопанските дейности на село. Информаторката Ц. О. разказва за отглеждането на акорд от нейното семейство: *„Ние например, наши ‘те гледахме фъстъци и като си дойдем от Димитровград събота и неделя ходим да помагаме. По този начин се ангажира цялото семейство. И тези, които са тука и тези, които не са тука, помагат.“*⁴ В цитата ясно личи разбирането, че всеки член на семейството трябва да се включи в процеса на осигуряване на по-добро материално положение за рода като цяло. Тази „справедливост“ при полагането на усилия трудно може да се оцени в абсолютни стойности, но включването към общата трудова дейност се приема като задължение за всеки член на рода.

Материалите от теренната експедиция показват съобразяване на трудовата дейност в града с необходимостта от включване в трудовите процеси в селското стопанство. В. К. разказва на практикуваната в неговото семейство организация на труда: *„Помагаха, когато имаха възможност нагласяят си смените, като има зор помагат. Тогава до 80-та година бубопроизводството беше популярно на акорд и много се гледаха буби. ... И при бубите има една седмица голям зор. Докато се завият. И тогава помагаха. Отпуска взимаха –*

⁴ Ц. О. – жена, р.1952 г., средно образование, омъжена, пенсионер, интервюирана на 29. 3. 2016 г.

платена, неплатена, да се помогне. Имаше връзка между селото и града.”⁵ Цитатът е добър пример за сложния процес на взаимодействие на дейностите между селото и града през социалистическия период. Запазването на трудовата взаимопомощ показва, че традиционните практики не са изгубили икономическото си значение в новите стопански условия. Към такова заключение води и примерът с отглеждане на децата на село до достигане на училищна възраст. Макар живеещи в различни селища, поколенията на едно семейство остават силно икономически свързани, а запазването на практиките за трудова взаимопомощ, показват колко трудно е самостоятелното финансово оцеляване на нуклеарното семейство.

Включването на цялото семейство в работата на акорд легитимира и достъпа на цялото семейство до финансовите средства, които тази продукция ще донесе. Разказът на Г. В. потвърждава включването на цялата работна сила за осъществяване на необходимите трудови дейности: *„Ние винаги сме помагали. ... То като работиш цяла седмица, цяла събота и неделя колко да помогнеш. Колкото сме могли, помагали сме. Тука каквото е трябвало с баща ми. Сестра ми и тя също, учителка е тя. Зет ми. Заедно сме работили. ... Тука помагахме, щото имаше смисъл да се помага.“*⁶ Тази обща работа на иначе отделно живеещи семейства е добър пример за адаптацията на семейните структури и традиционните форми на взаимопомощ, които са се съчетали в намирането на успешни житейски стратегии за подобряване на жизненото равнище в годините на социализма. Взаимната помощ, която си оказват членовете на един род помага за заделянето на известни финансови средства. В рамките на социалистически режими възможностите за употреба на пари за осигуряване на различни стоки, са ограничени. Все пак за голяма част от тези семейства има текущи разходи, които биват облекчени от допълнителните средства – плащане на наем за учещи в гимназия или университет в друг град. Събират се и пари за по-големи еднократни поводи – сватба, изпращане на войник, закупуване на жилище. Тъй като социализмът се характеризира като икономика на дефицита (Корнай 1996), в която често има недостиг на стоки, наличието на спестявания позволява дадена стока да бъде закупена в момента, в който се появи на пазара.

⁵ В. К. мъж, р. 1939 г., висше образование, женен, пенсионер, интервюиран на 31. 3. 2016 г.

⁶ Г. В. – мъж, р. 1940 г., висше образование, женен, пенсионер, интервюиран на 30. 3. 2016 г.

От посочените примерни ясно се вижда, че въпреки всеобхватните социални и икономически промени, които се случват в страната след 1944 г., остават редица сфери от живота, в които е необходима взаимна помощ в рамките на семейството, за преодоляване на икономическите трудности. Новите условия предполагат нов тип организиране на взаимопомощта в семейството, но тя остава важна част от ежедневието на семейството. Като най-важна причина за поддържането на трудовата взаимопомощ между различните поколения и въпреки неолокалността на младите, се откроява ползата и смисълът, който и двете страни откриват в продължението на тези традиционни практики. Промяната в условията води до трансформация на отделни елементи от формите на трудова взаимопомощ, но тяхното голямо значение се запазва и след установяването на новата политическа система в България след края на Втората световна война.

Другият широко разпространен аспект, в който традициите на трудова взаимопомощ се проявяват през коментирания период, е този за строежа на къщи. При този пример има промяна спрямо предсоциалистическия период на социалния кръг, към който се адресира молбата за помощ. Въвежда се нова социална категория – колегите, които стават част не само от професионалния, но и от частния живот на индивида. Както посочва Милена Беновска-Събкова „приятелството е предпочитан модел за изграждане на социалните отношения на работното място“. Авторката посочва два основни критерия за изграждане на тези приятелства – общото празнуване в рамките на колектива и общуването извън трудовата сфера. (Беновска – Събкова : 2003, с. 6-7) Оказването на трудова взаимопомощ между колеги е израз на формираните приятелски отношения и считането на определен колега за част от близкия кръг.

При анализа на данните за строеж на къщи е необходимо да се въведе периодизация, която има съществено значение за оценяване на запазването на традиционни практики в цялостно променената обществена структура в България след 1944 г. Всички интервюта с по-възрастни респонденти, които помнят първите години след създаването на ТКЗС и масовизацията, посочват като отличителен белег на 50-те години липсата на пари. К. М. си спомня: „Много беше лошо в първите години, че нямаше пари“⁷. С. Й. обобщава началните

⁷ К. М. – жена, р. 1936 г., полувисше образование, женена, пенсионерка, интервюирана на 10. 4. 2016 г.

години така: *„Немаше много хубави работи 50-та година, ама... Преживяхме и доживяхме да не видим толкоз зор както някой хора и доживяхме и доста годин“*.⁸

Подобряването на финансовото положение на населението на гр. Съединение се датира приблизително от началото на 60-те години. Обновяването на жилищния фонд се посочва като един от основните показатели, които доказват този факт. В. К. обобщава ситуацията както за периода на масова подмяна на жилищния фонд, така и за самия строеж на новите къщи: *„От 65-та до 70-та имаше подем. И много хора направиха къщите тогава. Взаимно. Помагаха си в изграждането на къщите. Сами си правеха тухлите. Като правят къщата вика приятели, други, помагат, после той им ги връща тия надници.“*⁹ Описанието на респондента за начина, по който преминава процесът на търсене и оказване на трудова помощ показва, че са запазени двата негови основни елемента: помощ се търси когато семейството не може да се справи само и взаимността на практиките – оказаната помощ се връща.

По-конкретна информация за хората, сред които се търси помощ при строеж на къща и за начините да се върне тази помощ, откриваме в разказа на С. Й.: *„Ми виж сега, обикновено са пада на роднините най-много и най-екстремно е тоз, който скоро ще прави. Вие ще правите и той ще прави. Значи все единият ще е първи и идва та ми помага. Мине се помине една година. Тетрадката си я запълниш кой какво ти е работил и той като прави си отвърнеш деня. На трудови начала.“*¹⁰ Вижда се, че има ясна рационална логика за реципрочност на оказваната помощ. „Връщането“ на помощта е норма, очакван и приет от всички участници елемент от практиките за оказване на трудова помощ между отделните семейства в общността.

Цялостната картина на процеса с организиране на допълнителна работна ръка при строеж на къща се дооформя от сведенията от М. К.: *„Събират се наистина 20-30 човека, не им се плаща надница, те помагат и съответно те също, когато строят къща, моят баща е длъжен да върне този трудов ден. Наистина когато се налива плоча наистина се дава такъв обяд, има месо, овче месо или като курбан яхния. Всички, нали, не им се дава надница, но са гостени с бира, с ядене. ... Но не само с близки, но съседи, приятели, роднини,*

⁸ С. Й. – мъж, р. 1933 г., средно образование, несемеен, пенсионер, интервюиран на 29. 3. 2016 г.

⁹ В. К. – мъж, р. 1939 г., висше образование, женен, пенсионер, интервюиран на 31. 3. 2016 г.

¹⁰ С. Й. – мъж, р. 1933 г., средно образование, несемеен, пенсионер, интервюирана на 29. 3. 2016 г.

*колеги на моите родители. Всички идваха да помагат, защото по това време се строяха много нови къщи.*¹¹

Изредените коментари показват запазването на традиционните елементи от процеса на трудова взаимопомощ, каквито са отсъствието на парично заплащане и осигуряването на гощавка за работниците. Продължава да се спазва и практиката за разменния характер на този тип помощ. Отчита се и появата на новата група от помагачи – колегите. При процеса на строеж на къща се наблюдава почти изцяло запазен сегмент от традиционната култура, като що се отнася до смисловото му съдържание припокриването е пълно.

Промяната се регистрира в два елемента на практиката за трудова взаимопомощ. Първият е въвеждането на колегите като нова група от хора, към които човек се обръща за помощ при строеж на къща. Този факт говори за обществените промени, които настъпват в периода на социализма дори в малки населени места. Поради липсата на едра промишленост в града, миграцията към него не е сред характерните демографски процеси, по-скоро има отлив на население към по-големи градове, основно Пловдив. Всъщност колегите са нова категория хора, която разширява сферата на общуване през социалистическия период. А включването им към несвързана с работата дейност посочва тяхното приемане и в частния сектор, като част от сферата на неформално общуване.

Другият елемент е обемът и конкретните специфики на работа, които се извършват. През периода на социализма се наблюдава трайна тенденция за намаляване на обема дейности, които се включват към помощта при строеж на къща. Сравнението с предходния период показва, че много от материалите вече не се правят самостоятелно, а се купуват. Такъв е примерът с тухлите. В интервютата на информаторите се отчита, че след един момент тухлите започват да се купуват. Това се оправдава с наличието на тухларна в селото и с приемливата цена на материалите. Промяната по отношение на материалите и съответно обемът помощ, който изисква строежът на къща свидетелства разказът на С. Й.: *„Тази практика е от преди социализма, ама то преди социализма нямаше такова масово правене на къщи. Там на беше още по-зле. С кирпичи се правеше, ама кирпичите си ги*

¹¹ М. К. – жена, р. 1960 г., полувисше образование, женена, работи в сферата на културата, интервюирана на 12. 4. 2016 г.

*правят хората. ... Ама то пари има, ама тогава е била 16 ст. една тухла, а сега е 1,6 лв. Имало е разлика.*¹²

Цялостната социална, икономическа и политическа промяна, която претърпява българското общество в годините на управление на комунистическа партия има отражение във всички сфери на живота. Що се отнася до традиционния начин на живот в българското село, това е вярно с особена сила. Трудовата взаимопомощ, като дейност пряко свързана със стопанската работа на отделните собственици, губи своята икономическа основа с колективизацията на земята, стопанския инвентар и добитъка. Ролята на целия комплекс от обичаи, които са неизменна част от ежедневието в българското село, значително ограничава обема си. Трудовата взаимопомощ, що се отнася до селскостопанската дейност, се ограничава до тесния семеен кръг. Драматично намаленият обем работа, който създава земята за лично ползване, гледането на продукция на акорд и отглеждането на животни за предаване на месокомбинат „Родоп“, не предполага включване на по-широк кръг роднини, съседи, приятели. Характерните при този тип трудова дейност елементи от социално общуване в селския колектив се изместват към нови форми.

В значително по-голяма степен запазва своите характеристики трудовата взаимопомощ при строеж на къща. В този случай няма стесняване на обхвата – дори напротив – наблюдава се включването на нова социална група, тази на колегите, към традиционната роднинска, съседска и приятелска общност. Новите реалности в областта на материалния бит улесняват значително процеса – промишлените предприятия произвеждат необходимите материали. Като своеобразно доказателство за този факт самите жители на гр. Съединение изтъкват факта, че жилищният фонд е обновен почти изцяло в последните две десетилетия на социалистическия режим. В случая е важно да се отбележи, че селището е относително голямо и в неговите граници работи фабрика за тухли. За разлика от друг райони на България, в моите интервюта с респондентите нямам разказ, в който семейство само да произвежда градивните елементи за своята къща – купуват се готови тухли, греди, дограми, цимент. Сходни са обаче практиките, чрез които се търси преодоляване на

¹² С. Й. р. 1933 г. – мъж, средно образование., неженен, пенсионер, интервюиран на 29. 3. 2016 г.

хроничния дефицит на строителни материали, а именно чрез търсене на начини за прескачане на официалната преразпределителна система и магазинна мрежа.¹³

Традиционните форми на трудова взаимопомощ продължават своето участие в социалния живот в българското село, въпреки мащабните обществени и икономически промени след 1944 г. Техният обхват се ограничава до останалите елементи на частна дейност каквито са строежът на къща и отглеждането на селскостопанска продукция отделно от кооперативните стопанства. Всъщност може да се обобщи, че необходимостта от взаимопомощ е пряко свързана с притежаването на лична собственост. С колективизацията изчезва основата, върху която се гради системата на традиционната трудова взаимопомощ. Затова и запазените елементи откриваме именно в частния сектор. Запазването и адаптирането на практиките за трудова взаимопомощ в индивидуалната дейност на жителите на българското село, след осъществяването на колективизацията, показва значимостта на тези практики в обществения живот. В новите социални и икономически условия се пренасят и трансформират форми на социална организация, които имат важна роля за функционирането на общностния живот в българското село.

Библиография:

Беновска-Събкова 2003: Беновска-Събкова, Милена. *Социални мрежи, коалиции и клиентелизъм на работното място през периода 1960-1989 г. в София*. В: Българска етнология, бр. 1, стр. 5-25.

Груев 2009: Груев, Михаил. *Преорани слогове. Колективизация и социална промяна в българския северозапад*. София. Сиела.

Добрева 2003: Добрева, Доротея. *Да построиш собствен дом. За употребата на социалните мрежи в социалистическото село*. В: Социализмът: реалност и илюзии. София. 2003. Издателство на БАН., стр. 63-75.

¹³ Подробна статия върху предизвикателствата, пред които се изправят жителите на с. Радуил и начините за справяне с тях - Добрева, Доротея, „Да построиш собствен дом. За употребата на социалистическите мрежи в селото“ в: „Социализмът: реалност и илюзии“, Издателство на БАН, София, 2003 г.

Дочев, Илиев 1985: Дочев, Донко. Йордан Илиев. *История на град Съединение*. Пловдив. Изд. Христо Г. Данов

Знеполски 2008: Знеполски, Ивайло. *Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова траектория*. София. Сиела.

Иванов 1958: Иванов, Васил. *Класовите изменения в българското село*. В: Ново време, кн. 5, стр. 28-41.

Крийд 1986: Крийд, Джералд. *Опитомяване на революцията*. София. Апострофи.

Кръстанова 1986: Кръстанова, Киприяна. *Традиции на трудова взаимопомощ в българското село*. София. Издателство на БАН.

Макавеева 1990: Макавеева, Люба. *Социално-икономическите процеси в българското село през последните четири десетилетия и тяхното отражение върху живота на селското семейство*. В: Българска етнология, кн. 3, стр. 18-29.